

ABDULLA QAHHOR ASARLARINING LEKSIK XUSUSIYATLARI

Isroilova Hulkar Baxtiyor qizi

Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika universiteti talabasi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Abdulla Qahhor hikoyalarning leksik xususiyatlari aks etgan. Hikoyalarda soʻz maʼnolarining koʻchishi va usullari tahlil qilingan. Tilshunos olimlarning soʻz maʼnolarining koʻchishi haqidagi fikrlari aks etgan.

Kalit soʻzlar: soʻz maʼnolarining koʻchishi, metafora, ot metafora, feʼl metafora, sifat metafora, semem struktura, genetik sema.

LEXICAL FEATURES OF ABDULLA QAHHOR’S WORKS

ABSTRACT

This article shows the lexical features of Abdulla Qahhor’s stories. The transfer of word meanings in the stories and their methods are analyzed. The opinions of linguists about the transfer of word meanings are reflected.

Keywords: migration of word meanings, metaphor, noun metaphor, verb metaphor, adjective metaphor, semim structure, genetic sema

Adabiyotimizda oʻchmas iz qoldirgan ijodkor Ibrohim Haqqul ayganidek: “Ijodkorni sayoz fikrlash, bachkana his-tuygʻularni qogʻozga koʻchirishdan, eng avvalo, til muhofaza qiladi. Tilga javobgarlik soʻz, tasvir, uslubga javobgarlik demak. Bir maʼnoda isteʼdod soʻzga jon bagʻishlash, oʻlik soʻzni ham tiriltirishdir. Isteʼdodsizlik esa buning aksi, hatto tirik soʻzni ham oʻldirishdir”. Ana shunday soʻzga jon bahshida etgan, oʻzbek adabiyotida oʻz asarlari bilan oʻchmas iz qoldirgan, adabiyotimizning zabardast vakillaridan biri Abdulla Qahhordir. Uning hikoyalari

tilining soddaligi, keskinligi hayotni boricha ko‘rsata olganligi bilan ajralib turadi. Abdulla Qahhor asarlari tilini o‘rganar ekanmiz mashhur Fransuz tilshunosi Ferdinand de Sossyurning aytganlarni yodga olsak: “Har bir matn zamirida til tizimi turadi”. Adib ham o‘z ijodida til imkoniyatlaridan mohirona foydalana olgan. Va bu tilshunos olimlarimizning e‘tiborini tortmay qolmagan. Abdulla Qahhor hikoyalarining lingvopoetikasi bo‘yicha qilingan dastlabki ishlardan biri N.Mahmudovning “Abdulla Qahhor hikoyalarining lingvopoetikasiga doir” nomi ostida chop etilgan maqoladir. Olim unda yozuvchining so‘z tanlash mahorati, umumxalq tilidan samarali foydalanishi, kinoya, ibora, o‘xshatish vositalari hamda gapning sintaktik qurilishining o‘ziga xosligi haqida qisqacha to‘xtalib o‘tadi. Shu bilan birga u adib asarlarining lingvopoetik aspektida atroflicha o‘rganishni dolzarb deb qo‘yadi va uni o‘zbek filologiyasining muhim vazifalaridan biri deb belgalaydi. Abdulla Qahhor asarlarida ko‘chma ma’noli so‘zlarning ishlatilishi salmoqli o‘rinni egallaydi. Adib ko‘chma ma’noli so‘zlarni o‘z o‘rnida, mahorat bila qo‘llay olgan. Bizga ma’lumki, so‘z ma’nolarining ko‘chishi o‘zbek tilida 4 xil yo‘l bilan sodir bo‘ladi. Metafora, metanimya, sinekdoxa va vazifadoshlik. Jahon tilshunosligida ham so‘z ma’nolarining ko‘chishi bo‘yicha turli qarashlar mavjud. Xususan, fransuz tilshunosi J.Maruzo ko‘chma ma’nolarni 3 turga ajratadi: metafora, metonimiya, sinekdoxa. Rus tilshunoslaridan A.A. Reformatskiy va D.N. Shmelev esa aksincha so‘z ma’nolari ko‘chishini 4 turga ajrataib, 4-tur sifatida funksiyaoshlik hodisasini ham qayd etgan. Demak, bizdagi nazariya fransuz tilshunoslarinikidan biroz farq qilib, rus tilshunoslarning so‘z ma’nolarining ko‘chishi haqidagi fikrlariga oxshash. Ko‘chma ma’noli so‘zlar ekspressivlik, obrozlilik, emotsional xis-tuyg‘ularni ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Aynan ko‘chma ma’noli so‘zlar badiiy adabiyotda nutqning ta’sirchanligini oshirish, kitobxonda kuchli taassurot uyg‘otish maqsadida ishlatiladi. Ma’no ko‘chishining 4 ta turi bo‘ladigan bo‘lsa, ular ichida badiiy asarda eng ko‘p uchraydigan turi metaforadir. Aristotel o‘zining “Poetika” asarida yaxshi metafora yaratish uchun narsalarning o‘zaro oxshash tomonini ko‘ra olish kerak degan edi. Uning metafora bu bir narsa-hodisa nomining boshqa narsa-hodisa nomiga ular

o‘rtasidagi oxshashlik asosida ko‘chishi deya bergan ta‘rifi metaforaga berilgan ilk mumtoz ta‘rif deya tan olingan. Demak, metafora o‘xshashlik asosida ma‘noning ko‘chishidir. Keyinchalik metaforaga ham tilshunos olimlar tomonidan turlicha ta‘riflar berilgan. Jumladan, A.A.Potebnya “Metafora qisqargan o‘xshatishdir” desa, E.Kassirer esa: “Ko‘plab o‘xshatishlar metaforadan kelib chiqqan” deya ta‘rif beradi. O‘zbek tilshunosligida metafora haqidagi dastlabki ma‘lumotlar R.Qo‘ng‘urov, M.Mirtojiev, M.Mukarramov, E.Qilichev kabi olimlarning ilmiy risolalarida uchraydi. Metaforalarni o‘zi ham ma‘lum ma‘noda nominatsiya jarayonini boshqaradi va shu jihatidan ikki turga bo‘linadi. Bular: lingvistik metaforalar va badiiy metaforalar. Lingvistik metaforalar borliqda nomi yo‘q narsa-tassavurga nom bersa, badiiy metaforalar uni qayta nomlaydi. Metaforalar o‘z xususiyatiga ko‘ra doimiy va xususiy metaforalarga bo‘linadi. A.A.Hasanov Abdulla Qahhorning individual metaforalarni yaratishda ot, sifat, fe‘l turkumiga oid leksemalardan umumli foydalanganini ta‘kidlab o‘tgan.

Masalan: Kecha shuning uyidan xotin kishining achchiq-achchiq yig‘lagan tovushi eshitildi. (“Jonfig‘on”) Berilgan parchada achchiq leksemasi metaforik ma‘noda qo‘llangan. Bu so‘z qaquadimgi turkiy tildagi achi fe‘lidan -q qo‘shimchasi bilan yasalgan. Uning semem strukturasi quyidagicha: a) ta‘mi og‘iz tilni achitadigan, lovullatadigan b) nordon, tishni qamashtiradigan c) jazillatadigan, jonni achitadigan. Achchiq so‘zi gapda g‘am-iztirobli, alamli ma‘nolarida kelyapti. Yoki “Oy yuzli, shirin so‘zli Shahrinisoxonga. O‘zimni sog‘-salomatligimni bildirish barobarinda siz go‘zal yorimning ham o‘ynab-kulib yurishingizni tabiatning nozik joylaridan tilab qolaman”. (“Sep”) Bu yerda oy va shirin so‘zlari metaforik ma‘no ifodalagan. Oy so‘zining semem strukturasi quyidagicha : a) yerning yo‘ldoshi b) yilning o‘n ikkidan bir qismi c) chiroyli , go‘zal . Bunda a va b semalar oy leksemasining genetik semasi hisoblanadi. Metaforik ma‘nonig hosil bo‘lishida c sema asos bo‘lib xizmat qilgan. Yuqorida berilgan parchalardan achchiq va shirin so‘zlarini sifat metaforaga kirita olamiz. Abdulla Qahhor metaforik ko‘chma ma‘no hosil qilishda fe‘l metaforalardan ham foydalangan. Tilshunos A. Abdullayev o‘zining

“O‘zbek tilida ekspressivlikning ifodalanishi” kitobida fe‘l metaforalarda ekspressivlik asosan, holatning intensivlik nuqtai nazaridan sodir bo‘lishi hamda fe‘l metaforalar hayvonot, parranda, o‘simlik, hasharot kabilarga xos harakatlarning insonga ko‘chirilishi asosida yaratilishini ta’kidlaydi.

Uning so‘zini bosib tushadigan zo‘r gapni xayrlashganda topib aytish umidi bilan o‘ziga tasalli bergan edi, bu ham bo‘lmadi. Xayrlashganda Sherali shunday bir ahvolda ediki, kuzatgani chiqqanda kimdir “bola bechorani muhabbat eltibdi-ku”deb qo‘ydi(“Sep”). “So‘zni bosib tushadigan gap”. Bu yerda bosmoq so‘zi metaforik ma’noda kelgan. Fe‘l metaforag kiradi. Bosmoq so‘zining ma’nolari quyidagicha : a) ustiga oyoq qo‘ymoq b)ustidan yurib, o‘tib ezmoq, shikastlamoq yoki o‘ldirmoq c) qo‘l bilan ushlab turmoq, ezg‘ilamoq d)og‘ilik qilmoq ezg‘ilamoq e)kuch bilan itarmoq siqmoq f)zarb bilan urib yasamoq g) o‘z og‘irligi yoki elastik kuchi bilan ta’sir qilmoq, siqmoq va hakazo.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

- 1.Ibrohim Haqqul “Abdulla Qahhor jasorati”. -T.:Fan,2007.
- 2.A. Hasanov “Abdulla Qahhor hikoyalari tilining badiiyatini ta’minlovchi leksik-stilistik vositalar” nomzodlik dissertatsiyasi 2010.
3. A. Hasanov “Hozirgi o‘zbek tilida so‘z ma’nolarining ko‘chishi”.-T.: Adabiyot uchqunlari 2017
- 4.Unlibrary.uz